

BARBARA BOŻĘTKA

POJĘCIE KRAJOBRAZU W ŚWIADOMOŚCI MIESZKAŃCÓW KRAJOBRAZÓW OTWARTYCH WOJEWÓDZTWA WIELKOPOLSKIEGO

ZARYS TREŚCI

Artykuł nawiązuje do jednego z zagadnień teoretycznych nauk o krajobrazie, jakim jest próba sprecyzowania pojęcia krajobrazu. Nawiązanie to dotyczy przede wszystkim percepcji terminu „krajobraz”. Określone przez mieszkańców krajobrazów otwartych definicje analizowane są w odniesieniu do terminologii przyjętej na gruncie nauki zwanej ekologią krajobrazu. Liczne spostrzeżenia ludności miejscowej poza wartością poznawczą wnoszą nowe informacje do niegasnącej dyskusji nad pojęciem krajobrazu, scalając, jako element badań nad percepcją krajobrazu, jego części przyrodnicze i społeczne.

NAWIĄZANIE DO POJĘCIA KRAJOBRAZU

Jak to ujął BARTKOWSKI (1977), „bardzo kontrowersyjnym i dlatego bardzo trudnym, jakkolwiek powszechnie używanym w geografii fizycznej pojęciem jest pojęcie krajobrazu”. Termin ten oraz dyskusja nad nim nie dotyczy jedynie geografii (por. np. SCHMITHÜSEN 1978; WOLSKI 1988), krajobraz bowiem stanowi przedmiot zainteresowania wielu dyscyplin naukowych. Nie jest zamierzeniem autorki, by podsumowywać dyskusję nad definicją krajobrazu lub próbować je przytaczać. Warto jednak podkreślić (za RICHLINGIEM i SOLO-NEM 1996), że niezależnie od sposobu podejścia do definicji krajobrazu, rozumie się w ten sposób „pełną”, ale heterogeniczną całość funkcjonującą zgodnie z prawami przyrody, obdarzoną zdolnością do samoregulacji i charakteryzującą się pewnym indywidualizmem.

Istotne spostrzeżenia czyni WOLSKI (1988), zaznaczając, że:

– każda próba definiowania pojęcia „krajobraz” powinna zmierzać do określenia jego aktualnego znaczenia ze względu na to, że jest to pojęcie stale ewoluujące,

– nie może być wobec tego zdefiniowane raz na zawsze.

ZNACZENIE POSTRZEGANIA KRAJOBRAZU

Krajobraz zawiera w sobie zarówno elementy przyrodnicze, jak i powstałe w wyniku działalności człowieka (WOJCIECHOWSKI 1996). Można go traktować jako (WOJCIECHOWSKI 1986):

1. Obiekt postrzegany, asocjowany i oceniany, którego jakość wiąże się z przeżyciami emocjonalnymi postrzegającego.

2. Funkcjonujący układ ekologiczny.

3. Wytworzony w określonym ciągu rozwojowym cywilizacji przestrzenny układ elementów środowiska i typów wykorzystania zasobów przyrody, charakterystyczny dla regionu.

Pierwiastkiem łączącym dwa elementy struktury krajobrazu (PIETRZAK 1998): składowe przyrodnicze i społeczne staje się właśnie percepcja krajobrazu.

Zdając sobie sprawę z wielkiej wagi postrzegania krajobrazu jako swego rodzaju „pomostu” pomiędzy naturo- a antropogennymi aspektami struktury krajobrazu (PIETRZAK 1998), warto zapoznać się ze znaczeniem przypisywanym krajobrazowi nie przez specjalistów, ekspertów (opinia ekspertów często przegradza się w ich tyranie, PORTEOUS 1996), ale przez „laików” – przedstawicieli społeczeństwa. W tym wypadku pod uwagę zostanie wzięta percepcja tego terminu przez mieszkańców krajobrazów otwartych województwa wielkopolskiego.

POJĘCIE KRAJOBRAZU W ŚWIADOMOŚCI SPOŁECZNEJ

Zajmując się wieloma zagadnieniami percepcji krajobrazu otwartego województwa, przeprowadzając ankietę-wywiad dotyczącą m.in. postrzegania atrakcyjności krajobrazu własnej okolicy i poczucia związku z własnym krajobrazem, autorka zwróciła uwagę na konieczność identyfikacji znaczenia pojęcia „krajobraz” w świadomości respondentów. Jedno z pytań przeprowadzonej wśród 278 mieszkańców 20 wielkopolskich wsi ankiety dotyczyło właśnie problemu odbioru treści tego pojęcia. Ankieta przeprowadzona była w latach 1998–1999, a jej problematyka dotyczyła m.in. percepcji parków i ogrodów historycznych przez mieszkańców krajobrazów otwartych województwa wielkopolskiego.

Na pytanie „Co dla Pani/Pana znaczy słowo «krajobraz»?” odpowiedziała znakomita większość rozmówców (96,40%, tj. 268 osób). Pomimo dużego zróżnicowania wypowiedzi (było to

pytanie otwarte), wyraźnie wyodrębniają się ich grupy, ponadto większość określić łączy pewne podobieństwa – mają coś w rodzaju wspólnego mianownika.

Kierując się częstością pojawiania się tych samych odpowiedzi, stwierdzić można, że najczęściej przypisywaną krajobrazowi definicją jest utożsamianie go z „otaczającą, piękną przyrodą”. Takie określenie jednoznacznie sformułowało aż 21,58% (60) rozmówców (tab. 1). Dla dużej liczby osób (17,63%, tab. 4) krajobraz staje się synonimem otoczenia, okolicy, natomiast dla 16,55% widoku miejscowości (tab. 4).

Te najczęściej przypisywane krajobrazowi określenia nie wyjaśniają jednak całości problemu. Spektrum definicji krajobrazu jest bowiem o wiele szersze. Oprócz rozpatrywania pojedynczych wypowiedzi można je bowiem połączyć w kilka spójnych grup.

WIELOŚĆ ZNACZEŃ PRZYPISYWANYCH KRAJOBRAZOWI

Formuła pytania otwartego nie ogranicza rozmówcy do określonych propozycji odpowiedzi, ale, jak wiadomo, wprowadza pewne trudności do ich analizy. Przy grupowaniu wypowiedzi okazało się, że największa część respondentów udzieliła bardzo podobnych, wręcz identycznych wyjaśnień („krajobraz to otaczająca, piękna przyroda”). Celowym więc wydaje się połączenie ich w grupy bliskich sobie znaczeń. Odnosi się wrażenie, że w pewnym sensie ich odpowiedzi odzwierciedlają dyskusję prowadzoną przez badaczy krajobrazu, wyraźnie akcentując wartości przyrody, wartości estetyczne i obecność człowieka w krajobrazie oraz historyczne zmiany stosunku człowieka do krajobrazu (krajobraz jako obszar działalności człowieka, jako przedmiot doznań

estetycznych i oczekiwany dawca wartości naturalności środowiska; wg WOJCIECHOWSKIEGO (1996) współcześnie krajobrazem emblematycznym może być krajobraz pierwotny).

Zebrane określenia terminu „krajobraz” można podzielić na kilka grup, przy czym warto zaznaczyć, że budowane definicje nie zawsze ograniczały się do jednego sformułowania – każdy rozmówca mógł podać wiele takich określeń.

Pierwszą z nich i zarazem najliczniejszą jest grupa sformułowań związanych z wartościami przyrodniczymi krajobrazu, utożsamianiem go z naturalnością środowiska – podało je aż 58,63% badanych (163) – tabela 1.

Niewiele mniej wskazań wiąże krajobraz ze sferą estetyki i szeroko pojętych uczuć człowieka. Tak jak w poprzedniej grupie, najczęściej wymienianym hasłem było wspólne dla obu: „otaczająca, piękna przyroda”. Krajobraz utożsamiano często z ładnym, pięknym wyglądem lub widokiem (16,16% wskazań) czy po prostu z pięknem (12,21% wskazań, tab. 2).

Wiele osób (39,13%, tj. 109) odbiera krajobraz, definiując go jako swego ro-

Tabela 1. Przypisywane pojęciu „krajobraz” znaczenia związane z wartościami przyrodniczymi, naturalnością środowiska

Table 1. Perceived meanings of term 'landscape' concerning natural values

Znaczenie pojęcia „krajobraz”	% badanych
Otaczająca, piękna przyroda	21,58
Zieleń	11,87
Lasy	10,79
Stawy, jeziora, czyste wody	5,75
Niezniszczone środowisko	2,16
Interesująca rzeźba	2,16
Przyrodnicze bogactwo krajobrazu	1,44
Interesujący drzewostan	1,44
Brak śladów działalności człowieka	1,44
Razem	58,63 (163 osoby)

Źródło (Source): badania własne autorki (original questionnaire data)

Tabela 2. Przypisywane znaczenia pojęciu „krajobraz” związane z estetyką i szeroko pojętymi uczuciami człowieka

Table 2. Perceived meanings of term 'landscape' concerning aesthetic values

Znaczenie pojęcia „krajobraz”	% badanych
Otaczająca, piękna przyroda	21,58
Ładny, piękny widok lub wygląd	16,16
Piękno	12,21
Ładne położenie	2,16
Harmonia	1,80
Piękno zabytków	1,44
Spokój	0,72
Wrażenia duchowe	0,72
Razem	56,79 (158 osób)

Źródło (Source): badania własne autorki (original questionnaire data)

dzaju całość. Najczęściej rozumie go jako otoczenie, okolicę (17,63%), ogólnie określaną obecność człowieka w przyrodzie (12,21%), otaczającą przyrodę (6,47%), własną wieś (1,80%) i bogactwo krajobrazu (1,08%).

Blisko 1/3 respondentów określa krajobraz, posługując się terminem „widok”. Jako widok, wygląd terenu czy

Tabela 3. Przypisywane pojęciu „krajobraz” znaczenia związane z obecnością i oddziaływaniem człowieka na środowisko

Table 3. Perceived meanings of term 'landscape' concerning human impact on environment

Znaczenie pojęcia „krajobraz”	% badanych
Człowiek w przyrodzie	12,21
Miejsce spacerów	3,59
Zabudowania	2,51
Własna wieś	1,80
Zabytki i ich piękno	1,44
Dwory, parki i pałace	1,44
Różne elementy architektoniczne	1,08
Człowiek i jego tradycje	0,72
Imprezy towarzyskie	0,72
Wrażenia duchowe	0,72
Wypoczynek	0,72
Razem	26,95 (75 osób)

Źródło (Source): badania własne autorki (original questionnaire data)

miejsowości pojęcie to wyjaśniło 16,55% badanych. Podobna liczba respondentów (16,16%, tj. 45) rozszerzyła to określenie, nadając mu wartość estetyczną („krajobraz to ładny, piękny lub malowniczy widok”). Dla 0,72% odpowiadających krajobraz jest jednoznaczny z widokami z okna.

Na uwagę zasługuje zespół odpowiedzi łączących krajobraz przede wszystkim z obecnością i oddziaływaniem człowieka na środowisko. Wiąże się to z utożsamianiem analizowanego pojęcia ze śladami gospodarowania człowieka oraz z cechami środowiska, które umożliwiają takową obecność i czerpanie z zasobów przyrody. Na krajobraz jako miejsce działania człowieka wskazało 26,95% ankietowanych, czyli 75 osób.

GLÓWNE DEFINICJE KRAJOBRAZU. GRUPY OKREŚLEŃ A POJEDYNCZE DEFINICJE

Analiza wyników badań z perspektywy grup definicji dostarcza informacji, że pojęcie krajobrazu najczęściej definiowane jest za pomocą określeń wiążących je z naturalnymi cechami środowiska oraz z wartościami estetycznymi i duchowymi, przy czym nieznacznie górują wartości przyrodnicze (58,63% wobec 56,79%).

Krajobraz określany jest na wiele różnych sposobów. Sformułowania te połączono w pięć grup:

1. Znaczenia związane z wartościami przyrodniczymi, naturalnością środowiska (58,63% wypowiedzi).
2. Znaczenia związane z estetyką i szeroko pojętymi odczuciami człowieka (56,79% wypowiedzi).
3. Znaczenia uwypuklające całościowy odbiór pojęcia (39,13% wypowiedzi).
4. Znaczenia ujmujące krajobraz jako widok (33,43% wypowiedzi).

Tabela 4. Najczęstsze określenia terminu „krajobraz”

Table 4. Most frequent definitions of term 'landscape' in opinions of local community members

Znaczenie pojęcia „krajobraz”	% badanych
Otoczająca, piękna przyroda	21,58
Otoczenie, okolica	17,63
Widok, wygląd terenu, miejscowości	16,55
Ładny, piękny, malowniczy widok, wygląd	16,19
Człowiek w przyrodzie	12,23
Piękno	12,23
Zieleń	11,87
Lasy	10,79

Źródło (Source): badania własne autorki (original questionnaire data)

5. Znaczenia związane z faktem obecności i oddziaływania człowieka na środowisko (26,95% wypowiedzi).

Jednak biorąc pod uwagę nie grupy znaczeń, lecz pojedyncze definicje, sytuacja przedstawia się nieco inaczej.

Krajobraz nadal najczęściej jest utożsamiany z otaczającą, piękną przyrodą. Tak definicję tego pojęcia sformułowało aż 60 osób, czyli 21,58% ankietowanych. Dla 49 osób (17,63%) krajobraz jest otoczeniem, okolicą. Na trzecim miejscu plasuje się natomiast określenie związane z terminem widoku („krajobraz to widok, wygląd terenu, miejscowości”; 16,55%), nieznacznie wyprzedzając drugie sformułowanie z grupy widoku: „krajobraz to ładny, piękny, malowniczy widok, wygląd” (16,16% odpowiadających).

Z zestawienia i porównania całości danych wynika kilka charakterystycznych wniosków:

1. Krajobraz jest definiowany bardzo różnorodnie, ale przeważająca większość sformułowań jest bliska sobie znaczeniowo.

2. W obu przypadkach – odpowiedzi indywidualnych i grup wypowiedzi – najpowszechniejszą definicją krajobrazu bezsprzecznie jest utożsamianie go z otaczającą, piękną przyrodą.

3. Pomimo że grupa określeń wiążących pojęcie krajobrazu z widokiem znalazła się na przedostatnim, czwartym miejscu pod względem liczby odpowiedzi, to pojedyncze jej sformułowania rozpatrywane indywidualnie należą do najliczniejszych i najczęściej powtarzanych.

4. Wiele spośród najczęściej wymienianych definicji krajobrazu silnie akcentuje jego aspekt estetyczny. Krajobraz nie tyle bywa utożsamiany z samym pięknem, co piękno uzupełnia i rozwija jego wartość.

5. Wysuwane przez respondentów sformułowania zdają się nawiązywać do przyjętych, naukowych definicji krajobrazu.

PODSUMOWANIE

Identyfikacja sposobu rozumienia, postrzegania pojęcia „krajobrazu” jest o tyle istotna, że cytując WOJCIECHOWSKIEGO za JONES 1996, krajobraz kulturowy można zawsze traktować dwojako: jako wyraz oddziaływania określonego systemu kulturowego na środowisko przyrodnicze oraz jako obiekt w określony sposób postrzegany i odbierany przez pewną społeczność. Identyfikacja tego pojęcia wydaje się być koniecznym wstępem do badań nad percepcją krajobrazu, w tym wypadku kulturowego.

Przeprowadzone badania pozwalają zauważyć, że krajobraz rozumiany jest najczęściej w kategoriach wartości przyrody, jej naturalności i piękna („krajobraz to otaczająca, piękna przyroda”), całości otaczającego świata („krajobraz to otoczenie, okolica”) oraz w kategorii tak popularnej wśród architektów – widoku („krajobraz to widok, wygląd terenu lub miejscowości”). W pewnym sensie sformułowania te nakładają się na powszechnie przyjęte definicje krajobrazu funkcjonujące na gruncie ekologii krajobrazu i towarzyszących jej dyscy-

plin. Odzwierciedlają wielość sposobów pojmowania tego terminu i podkreślają zarówno jego niejednoznaczność, jak i podległość wobec istniejących kanonów próbujących go sprecyzować.

Uwagę zwraca fakt, że układane przez respondentów definicje krajobrazu ściśle nawiązują do rzeczywistego, przez nich zamieszkiwanego krajobrazu. Ale czasami krajobraz utożsamiany jest z pewnym specyficznym schematem, według którego staje się on synonimem egzotyki, niecodziennej atrakcyjności i pochodnym wyobrażeń turystycznych. I tak mieszkanka Lewkowa mówi: „U nas tu żadnych krajobrazów nie ma”, a Gołuchowa: „krajobraz – palmy, morze...”

Omówione sposoby percepcji samego terminu „krajobraz” dotyczą mieszkańców krajobrazu otwartego województwa wielkopolskiego. Można się spodziewać, że mieszkańcy odmiennych rodzajów krajobrazu rozumieliby go inaczej (na co innego wskazywaliby zapewne mieszkańcy gór albo miast). Dalsze badania nad percepcją tego terminu prawdopodobnie raz jeszcze podkreśliłyby jego względność (również w świadomości społecznej) i dużą zależność od wielu czynników, m.in. od miejsca zamieszkania. Jednocześnie mogłyby mieć dużą wartość poznawczą – pozwolić na określenie nie tylko samej definicji krajobrazu, ale i specyfiki wybranego krajobrazu, tak jak mieszkańcy województwa wielkopolskiego pośrednio, poprzez budowanie definicji wskazali na cechy krajobrazu w ogóle oraz na cechy krajobrazu konkretnego, tego, w którym żyją i który zmieniają.

LITERATURA

- BARTKOWSKI T., 1977: Metody badań geografii fizycznej. PWN, Warszawa.
- Landscape meanings and values, E.C. Penning-Rowsell, D. Lowenthal (red.). Unwin Hyman, London 1989.

- ORTEOUS D.J., 1996: Environmental aesthetics. Routledge, London–New York.
- PIETRZAK M., 1998: Syntezy krajobrazowe. Założenia, problemy, zastosowania. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- RICHLING A., SOLON J., 1996: Ekologia krajobrazu. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- SCHMITHÜSEN J., 1978: Pojęcie i określenie treści krajobrazu jako obiektu badań geografii i biologii. PZLG, z. 1.
- WOJCIECHOWSKI K.H., 1986: Problemy percepcji i oceny estetycznej krajobrazu. UMCS Lublin.
- WOJCIECHOWSKI K.H., 1996: Krajobrazy – elementy dziedzictwa kulturowego i ich ewolucja. Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Lublin, sectio B, LI, 19.
- WOLSKI P., 1988: O znaczeniu percepcji krajobrazu, GEA 2. Warszawa–Płock–Murzynowo.

Recenzent: prof. dr hab. Stefan Żynda

*Studium Doktoranckie
Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych
Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu*

PERCEPTION OF THE TERM 'LANDSCAPE' BY RESIDENTS OF OPEN LANDSCAPES OF THE WIELKOPOLSKA PROVINCE

Summary

The term 'landscape' is very difficult to define but commonly used in landscape ecology. Perception of this term was studied in a group of 278 residents of 20 villages in the Wielkopolska Province. According to their opinions, landscape as a word has got several meanings: (i) beautiful nature and beautiful surroundings; (ii) surroundings; (iii) a general view of landscape or particular sight; (iv) a beautiful or picturesque view; (v) human impact on the environment. The results indicate also that 'landscape' is a very ambiguous concept and perception of its

meaning depends on many circumstances, e.g. the type of residents' place of living. However, the findings reveal that 'landscape' is sometimes associated with exoticism, unusual attractiveness and corresponds to images created by travel agencies.

By comparing local community members' definitions with their scientific equivalents some interesting relations can be demonstrated. In general, there seems to be a good match between them, although the precise nature of this relationship requires further systematic studies.